

Lou Evers en Jansje Stodel

Jodendom in de praktijk

Zesde, herziene druk

Een woord vooraf

Wij krijgen nogal eens het verzoek van verenigingen of leerhuizen om een lezing te houden over het onderwerp ‘Hoe lezen Joden de Bijbel? Ons antwoord is dan, dat we in die titel graag één letter willen wijzigen: ‘Hoe le-v-en Joden de Bijbel?’ Het gaat in het Jodendom namelijk veel meer om le-v-en dan om le-z-en. Natuurlijk, velen van ons bestuderen Bijbelteksten bijzonder intensief aan de hand van oude en moderne commentaren, maar ook zonder grote kennis van de teksten is de Bijbel een leidraad voor Joden, voor de een meer, de ander minder.

Of het nu gaat om Chagall, die prachtige schilderijen en glas-in-loodramen maakte met Bijbelse taferelen, om een orthodoxe Jood die zijn gebeden uitspreekt, staande met zijn gezicht richting Jeruzalem of om een seculiere zionist die zich in Israel vestigt – Joods leven en Joodse cultuur zijn onverbrekkelijk verbonden met de Bijbel en dan vooral met de *Tora*, de vijf boeken Mozes. Voor de een is deze band heel sterk en leidt tot een intense religieuze Jodendombeleving; voor de ander is de band losser, maar niemand ontkomt aan dit oerboek van het Jodendom: anders zouden de synagogen niet zo overvol zijn op de Joodse hoogtijdagen en zouden er met *Pesach* niet zulke grote hoeveelheden *matzes* verkocht worden. Er zouden geen Joodse muziek- en filmfestivals zijn, men zou akkoord kunnen gaan met een andere hoofdstad van Israel dan Jeruzalem en varkensvlees, paling en garnalen eten alsof dat voor Joden de gewoonste zaak van de wereld is.

Onze dank gaat uit naar allen die ons hun op- en aanmerkingen deden toekomen. Apart vermelden wij met genoegen dat daartoe, net als bij de eerste druk, de rabbijnen Shimon Evers (orthodox) en mr. Menno ten Brink (liberaal) behoorden, evenals mevrouw Gerrie Lindenburg van uitgeverij Boekerij. Gaarne voegen wij aan deze lijst toe: dr. Abraham M. Palache en de ex-midrasja-studente, Tirtsa Rosa van Ments. Onze erkentelijkheid gaat uit naar hen maar bovenal naar de Allerhoogste, die ons de tijd, de moed en de energie heeft gegeven dit boek te voltooien.

Lou Evers
Jansje Stodel
Tevet 5771/januari 2011

Wenken voor het gebruik

Uit respect voor de heiligheid van de Schepper wordt in het Jodendom Zijn echte naam nimmer uitgesproken of geschreven. Naar analogie daarvan wordt in dit boek de klinker ‘o’ weggelaten, waardoor de vorm ‘G’d’ ontstaat. In eigen kring gebruiken Joden omschrijvende benamingen als *Hasjeem* (de Naam) of *Hakadosj Baroech Hoe* (de Heilige, geprezen zij Hij).

Bij citaten uit Bijbelboeken worden zowel de Hebreeuwse als de algemeen gebruikelijke titels vermeld. Bij de *Tora* (zie 7.2) worden de boekdelen in het Hebreeuws aangeduid met het eerste woord of een van de eerste woorden van het betreffende deel.

<i>De Tora</i>	<i>Pentateuch</i> /vijf boeken Mozes
<i>Beresjiet</i> (In het begin...) –	<i>Genesis</i>
<i>Sjemot</i> (Namen) –	<i>Exodus</i>
<i>Wajikra</i> (Hij riep) –	<i>Leviticus</i>
<i>Bamidbar</i> (In de woestijn) –	<i>Numeri</i>
<i>Devariem</i> (Woorden) –	<i>Deuteronomium</i>

Over het algemeen is de vertaling aangehouden van de uitgave van het Nederlandsch Bijbelgenootschap uit 1953. Waar deze te sterk afwijkt van de Hebreeuwse tekst is de vertaling overgenomen uit *Nederlandsche vertaling van de Pentateuch*, A.S. Onderwijzer, van 1895, opnieuw uitgegeven door het Nederlands-Israëlitisch Kerkgenootschap (NIK), 1975 of uit *De Pentateuch met haftaroth*, van J. Dasberg, NIK 1970-1971.

Voor een zo correct mogelijke uitspraak van Hebreeuwse woorden en namen gelden navolgende regels:

- in het algemeen komt de klemtoon op de laatste lettergreep.
- ch en g worden uitgesproken als de g in 'goed'. Als daarvan wordt afgeweken, staat dat tussen haakjes vermeld, bijvoorbeeld: *get* (g als in 'garçon').

Bij de uitleg van Hebreeuwse termen wordt nogal eens verwezen naar de zogeheten stamletters. Dit zijn meestal drie letters, die de structuur van het woord en van andere termen die hieraan verwant zijn bepalen. Voorbeeld: de stamletters 'k' 'd' 'sj' vormen onder meer *kaddiesj*, *kiddoesj*, *kadosj* en het werkwoord *lekadesj*, alle vier termen die met heiliging te maken hebben.

Van veel Hebreeuwse woorden en uitdrukkingen wordt tevens de Jiddisje uitspraak vermeld, omdat deze het meest in de omgangstaal wordt gebezigd. Onder 'Jiddisj' wordt in dit boek zowel de taal (zie 7.5) als het daarvan afgeleide Nederlands-Joodse dialect verstaan.

Voor de schrijfwijze van Hebreeuwse en Jiddisje woorden volgden wij Sofeer, de spellingchecker die is samengesteld in opdracht van de Nederlandse Taalunie.

Behalve door lezen van dit boek kan men nader kennismaken met de Joodse levenssfeer door het werk van Joodse auteurs uit binnen- en buitenland. Met name valt te denken aan Nederlandstalige Joodse auteurs als Gerhard Durlacher, Arnon Grunberg, Abel en Judith Herzberg, Ariella Kornmehl, Lisette Lewin, Marga Minco, Marcel Möring, Jona Oberski, Frans Pointl, Chaja Polak, Ida Vos en Leon de Winter, en internationaal bekende auteurs uit andere taalgebieden zijn bijvoorbeeld Saul Bellow, Martin Buber, David Grossman, Faye Kellerman, Primo Levi, Amos Oz, Chaim Potok, Meir Shalev, Isaac Bashevis Singer, Elie Wiesel en A.B. Yehoshua.

Inleiding

Bij het schrijven – of lezen – over Jodendom doet zich onmiddellijk de vraag voor: wat is Jodendom eigenlijk? Het eenvoudigste antwoord is tegelijkertijd het meest onbevredigende: Hét Jodendom bestaat niet. Wel geeft de *halacha* (het geheel van leefregels, zie 7.5) een duidelijke definitie wie Jood is: Jood of Jodin is iemand die uit een Joodse moeder is geboren of met rabbinale toestemming Jood is geworden. (Zie 9.5.) Inhoudelijk is Jodendom veel moeilijker te definiëren, daar men Joodse identiteit op veel verschillende manieren kan invullen:

1. Jodendom is een godsdienst, gebaseerd op goddelijke openbaring. Zij die onder deze omschrijving vallen zijn Joden die leven volgens de naar hun mening door G'd gegeven en in *Tenach* (in niet-Joodse kring het Oude of Eerste Testament genoemd) opgenomen voorschriften. Naar orthodoxe mening zijn de voorschriften in de mondelinge leer eveneens door G'd geopenbaard.
2. Jodendom is een andere benaming voor het Joodse volk. Gelovige Joden behoren hiertoe. Naar hun overtuiging heeft G'd aan dit volk een speciale positie toegekend en staat er mee in een bijzondere relatie, verwoord in het Verbond tussen G'd en het Joodse volk.
Men kan echter ook tot het volk behoren uit nationale overwegingen. Een uitvloeisel hiervan is het zionisme, dat streeft de naar een nationaal tehuis voor het Joodse volk en dat ide-

aal verwezenlijkt zag in de oprichting van de staat Israel. (Zie 9.3.) Maar het is evenzeer mogelijk Nederlander, Belg of Fransman te zijn en deel uit te maken van het Joodse volk; men heeft dan als het ware een staatsburgerlijk-nationale en een affectief-nationale identiteit.

3. Jodendom kan zijn een zich onverbrekkelijk verbonden voelen met de staat Israel. Men volgt het wel en wee van dat land en zijn bewoners, onder wie vaak familieleden, met meer belangstelling en emotionele betrokkenheid dan de situatie in enig ander land. Tevens geeft het bestaan van Israel, als Joodse staat, een gevoel van veiligheid na al wat Joden in tweeduizend jaar verstrooiing is overkomen. Deze identiteitsvorm sluit nauw aan bij punt vier.
4. Jodendom is een vorm van saamhorigheid en lotsverbondenheid, een vorm van gezamenlijk beleefd verleden. Deze vorm van Joodse identiteit is tegenwoordig vaak sterk verbonden met de *sjoa*, de grote vernietiging door nazi-Duitsland. Ze beperkt zich niet tot de generatie die de Tweede Wereldoorlog daadwerkelijk heeft meegemaakt; men vindt ook in de tweede en zelfs derde generatie mensen voor wie Jodendombeleving sterk bepaald wordt door wat ouders of grootouders in de periode 1933-1945 is overkomen. Positiever ingevuld kan deze vorm van Joodse identiteit bestaan uit geborgenheid, uit het gevoel 'onder elkaar' te zijn, dezelfde zegswijzen en uitdrukkingen te gebruiken, hetzelfde gevoel voor humor te hebben. Een uiting hiervan zijn Joodse bridgeclubs, sportverenigingen, bejaardensociëteiten en hobbyclubs.
5. Er zijn mensen van Joodse afkomst, voor wie het Jodendom alle inhoud heeft verloren, die 'nergens meer aan doen'. Zij zouden het liefst volledig als Jood of Jodin willen verdwijnen, maar krijgen daartoe van hun omgeving geen kans. De Franse filosoof Jean-Paul Sartre kwam ooit tot de navolgende kernachtige uitspraak: '*Il y a deux catégories de Juifs. Ceux qui se veulent Juifs et ceux que les autres veulent Juifs.*' (Er zijn twee categorieën Joden: zij die Jood willen zijn en zij van wie de anderen willen dat het Joden zijn.)

6. Een zesde categorie is die van het 'latente' Jodendom. Men is weliswaar Jood of Jodin omdat men uit een Joodse moeder is geboren, maar men identificeert zich niet met een van de hierboven omschreven categorieën. In principe kan dit eindeloos doorgaan: de kinderen van een uit een Joodse moeder geboren vrouw zijn in die zin ook Joods, wellicht zelfs zonder dit te weten. Het kan gebeuren dat, soms na twee of drie generaties, deze latente vorm van Jodendom door een bepaalde gebeurtenis of situatie weer inhoud krijgt en men zijn wortels weer wil terugvinden.
7. Een specifieke categorie vormen de zogeheten 'Vaderjoden', mensen van wie de vader Jood is maar de moeder niet. Dus volgens de *halacha* zijn zij niet-Joden. Toch kunnen ook zij zich in een of meer van de voorgaande punten herkennen en zich Joods voelen.

Het zal duidelijk zijn dat deze indeling geen scherpe grenzen kent en dat het merendeel van de Joden behoort tot meer dan een van de genoemde categorieën. In dit boek wordt de meeste aandacht besteed aan de onder 1 en 2 genoemde identiteit: Jodendom als godsdienst en Jodendom als volk.

Elke godsdienst is in twee delen te splitsen. Het ene deel bevat de grondslagen waarop de godsdienst gebaseerd is; het andere deel bestaat uit de doorwerking daarvan in de praktijk van het dagelijks leven: de voorschriften, de rituele handelingen, de viering van feestdagen, het in acht nemen van gedenk- en vastendagen, de houding tegenover de medemens en het inhoud geven aan de relatie met Schepper en schepping.

In dit boek wordt in de hoofdstukken 1 tot en met 6 aandacht besteed aan de doorwerking van de grondslagen van het Jodendom in de praktijk van het dagelijks leven. Hoofdstuk 7 geeft korte beschrijvingen van boeken en begrippen, terwijl in de hoofdstukken 8 tot en met 10 andere facetten van het Jodendom aan de orde komen, zoals geschiedenis, organisatiestructuren en maatschappelijk leven.

De grondslagen

- Het bestaan van G'd is een absolute waarheid waar geen onderzoek naar behoeft te worden gedaan en waarover geen discussie mogelijk is. G'd is Eén en Enig. Het Jodendom verwerpt elke vorm van meergodendom, verwerpt de gedachte van twee scheppende bronnen – een goede en een kwade – en verwerpt de leer van de goddelijke drie-eenheid.
- G'd is de Schepper van het universum; de schepping is vanuit het niets tot stand gekomen.
- G'd heeft bemoeienis met het menselijk bestaan, al is het de mens in zijn beperktheid niet gegeven de wijze waarop dit geschiedt te bevatten. Om dezelfde reden worden vaak om G'd te omschrijven menselijke aanduidingen als 'G'ds sterke hand', 'Zijn uitgestrekte arm' en dergelijke gebruikt. Dit betekent niet dat G'd lichamelijk zou zijn; dergelijke uitdrukkingen zijn slechts hulpmiddelen om voor de mens iets onvoorstelbaars enigszins begrijpelijk te maken.

Hij is mijn G'd, mijn levende verlosser, mijn rotsvaste steun in tijd van nood.

Hij geeft mij richting en is mijn toevlucht, bereid mij te helpen als ik roep.

In Zijn hand geef ik mijn ziel, als ik slaap en als ik waak.

En met mijn ziel ook mijn lichaam. G'd is met mij, ik ben niet bang.

Uit: *Adon Olam*, (Heer der wereld) gedicht ter inleiding van het ochtendgebed

- Het Joodse volk is een volk met een bijzondere opdracht. G'd kan voor een bepaalde taak afzonderlijke mensen uitkiezen, zoals Mozes die in Zijn opdracht de uittocht van het Joodse volk uit Egypte leidde of zoals de profeten die uit Zijn naam voorspoed en ongeluk verkondigden. Hij kan ook een volk uitkiezen voor een speciale opdracht. Zoals uit vele plaatsen in het boek *Jesajahoe/Jesaja* blijkt, is het Joodse volk door G'd uitge-

kozen om aan de andere volkeren G'ds uniciteit en grootheid te verkondigen, hun Zijn rechtsregels te openbaren en voor hen een licht te zijn, 'opdat Zijn heil tot het einde der aarde zal reiken'. (Jes. 49:6) Uiteindelijk doel is *tikoen olam*, (herstel van de wereld), dat wil zeggen herstel van de oorspronkelijke rechtvaardige en geweldloze wereld. Het Joodse volk moet proberen hieraan bij te dragen door te handelen overeenkomstig de goddelijke opdrachten.

Deze uitverkiezing wordt nogal eens ten onrechte in een kwaad daglicht gesteld: men denkt dat Joden zich verheven voelen boven andere volkeren. Dat is niet het geval, het gaat om een opdracht die een grote verantwoordelijkheid op het Joodse volk legt, namelijk het vervullen van een voorbeeldfunctie. Dat het hier niet altijd in slaagt, neemt noch de opdracht noch de verantwoordelijkheid weg. Juridisch uitgedrukt gaat het om een inspanningsverbintenis en niet om een voor de mens direct zichtbare resultaatsverbintenis. Resultaten zijn in G'ds 'hand'.

- De *Tora* (de vijf boeken Mozes, de eerste vijf boeken van *Tenach*), is een specifiek tot Mozes en het Joodse volk gerichte openbaring. De hierin vervatte voorschriften, van G'd afkomstig, zijn ingesteld om de Joodse mens op een hoger geestelijk niveau te brengen.
- Het in de *Tora* opgenomen Verbond geeft uitdrukking aan de bijzondere band tussen G'd en het Joodse volk. De voorwaarden van dit contract staan duidelijk vermeld en kunnen wederzijds niet worden verbroken. Het is een eeuwigdurende band tussen twee partners, weliswaar partners van ongelijk gewicht, maar die desondanks niet buiten elkaar kunnen: het Joodse volk zal G'd tot in eeuwigheid dienen en Hij zal tot in eeuwigheid hun G'd zijn.
- In het Jodendom leeft een Messiaanse verwachting: de verlossing uit alle vormen van ellende. Velen zien de *Masjje'ach* (de Messias, de Gezalfde), afstammeling van de Bijbelse koning David, als een mens die van G'dswege deze verlossing zal brengen. Deze verlossing heeft een specifiek Joods en een universeel aspect. Alle Joodse ballingen zullen bevrijd worden en

terugkeren naar het heilige land. Bovendien zal, naar orthodoxe mening, de Tempel herbouwd worden, de plaats van de offerdiensten en allerheiligste plek van aanbidding van G'd, die door de Romeinen in het jaar 70 met de grond gelijk werd gemaakt. Alleen rest een stuk steunmuur van het plateau waarop de Tempel ooit stond. Dit stuk wordt de Westelijke muur of Klaagmuur genoemd.

Dit is het Joodse, nationaal-religieuze aspect.

Daarnaast breekt met de komst van de *Masjiach*, de Gezalfde, de Messias, de tijd aan waarin de vestiging zal plaatsvinden van het Koninkrijk G'ds op aarde met Jeruzalem als centrum, de Messiaanse tijd. De hele mensheid zal dan verlost worden van alle ellende. Het Koninkrijk G'ds is een wereld zonder honger, zonder ziekte, een wereld van harmonie tussen de mensen en vrede tussen de volkeren, waarin alle mensen G'ds eenheid en heerschappij zullen erkennen en waarin ze 'hun zwaarden tot ploegscharen zullen omsmeden en hun speren tot snoei-messen. Geen volk zal tegen een ander volk het zwaard opheffen en zij zullen de oorlog niet meer leren.' (*Jes. 2:4*) Zo vloeien de concepten *tikoen olam* (het herstel van de 'ongeschonden' wereld) en Messiaanse tijd ineen.

- De mens wordt vrij van zonde geboren: de ziel die G'd hem gegeven heeft, is rein. Het Jodendom verwerpt de idee van de erfzonde; dus de zonde waarmee men ter wereld zou komen. Wel heeft de mens twee aangeboren neigingen: de *jetser hatov*, de neiging tot het goede, en de *jetser hara*, de neiging tot het kwade. Aangezien de mens over een vrije wil beschikt, heeft hij de mogelijkheid te kiezen welke weg hij volgt. De menselijke zwakte en beperktheid zullen soms tot het kwade doen neigen. Bij oprecht berouw over begane zonden is vergeving door G'd mogelijk.
- De *nesjama*, de ziel van de mens, bevat een element van goddelijkheid. Daarom is zij onsterfelijk en niet gebonden aan de beperkingen van de tijd. Er is dus leven na de dood. Daar het menselijk verstand wél zijn beperkingen kent, is het niet geschikt om goddelijke mysteries te doorgronden. De *Tora* is de gids bij

uitstek om reeds kort na de aardse dood het eeuwige leven te bereiken, omdat het in acht nemen van de geboden de ziel zo rein mogelijk houdt. Deze hoeft dan slechts korte tijd in de louteringsfase door te brengen. (Zie verder 1.5.3.)